

De kanunnik Joannes Stuben als auctor intellectualis van het “Rijks-Vorstendom” Thorn (1688-1721)

A.M.J.A. Berkvens

Inleiding

In 1963 publiceerde de Roermondse historicus J. Linssen “Een bijdrage voor de geschiedenis van de abdij Thorn”.¹ Hij hield zich in dit essay diepgaand bezig met de vraag, hoe een oorspronkelijk eigenklooster van het bisdom Luik zich wist te ontwikkelen tot een rijksonmiddellijkheid en rijksvorstenstand. Hij vroeg zich daarbij af, hoe het mogelijk was dat de abdis zitting had in de Rijksdag en de titel van Rijksvorstin gevoerd heeft.² Ter beantwoording van deze vragen baseerde hij zich overwegend op Thornse archivalia, toegankelijk gemaakt via de inventaris van Habets en Flament³, aangevuld met teksten ontleend aan de reeds in 1850 verschenen verhandeling van M. Wolters over Thorn.⁴

Beknopt weergegeven, luidde zijn redenering als volgt.⁵ Thorn werd in de 10^e eeuw gesticht als eigen klooster van het bisdom Luik. De bisschop van Luik was ten tijde van de stichting wereldlijk heer van Thorn. Thorn was derhalve geen rijksklooster en niet rijksonmiddellijk. In de oorspronkelijke rechtstoestand is verandering gekomen door verbreking van de wereldlijke band met Luik. De oorzaak daarvan is niet bekend. Zij kreeg echter reeds in de 12^e eeuw zijn beslag, blijkens de voogdijregelingen uit de 13^e eeuw. Door schenking was het klooster reeds in 1007 voorzien van enkele regalia, waaronder de *districtio*, d.w.z. wereldlijke rechtsmacht. Deze regalia waren belangrijk voor de ontwikkeling van de landsheerlijkheid van Thorn en nadien voor het bereiken van de rijksvorstenstand. Immers dankzij het bezit van de *districtio* werd Thorn na

¹ J. Linssen, ‘Een bijdrage voor de geschiedenis van de abdij Thorn’, [Roermond], [1963]

² J. Linssen, ‘Bijdrage Thorn’, blz. 4

³ J. Habets en A.J.A. Flament, ‘De archieven van het kapittel der hoogadelijke rijksabdij Thorn’, 2 dln, Den Haag 1889, 1899

⁴ M. Wolters, ‘Notice historique sur l’ancien chapitre impérial de chanoinesses à Thorn, dans la province actuelle de Limbourg’, Gand 1850

⁵ J. Linssen, ‘Bijdrage Thorn’, blz. 22-25

verbreking van de wereldlijke band met Luik een allodium met volledige zeggenschap over de openbare banmacht in zijn district.

Thorn is er tijdig in geslaagd de rechten van de graaf van Horn als voogd over het district effectief te beperken. Dientengevolge kon deze zich niet ontwikkelen tot een serieuze bedreiging van de zelfstandigheid van Thorn. Aldus kon Thorn zich in de dertiende eeuw, vrij van ieder wereldlijk heer, ontwikkelen tot eigen kerkenheer. Thorn was derhalve aan te merken als een rijksonmiddellijk territorium, dat rechtstreeks in contact kon treden met de keizer als algemeen voogd van de kloosters in het Heilige Roomse Rijk, zoals o.a. blijkt uit de bevestiging van de Thornse privileges op het einde van de dertiende eeuw en uit het feit, dat Thorn zich op het einde van de vijftiende eeuw in een geschil met de bisschop van Luik over de abdissenkeuze om bescherming tot Rooms-Koning Maximiliaan wendde.

Op grond van het voorafgaande zou men volgens Linssen mogen concluderen, dat Thorn in deze periode reeds rijksonmiddellijk was, zonder dat men daaraan zijns inziens de consequentie zou mogen verbinden dat de abdij reeds als rijksstand kon worden beschouwd, laat staan als een rijksvorstendom. Rijksstand en rijksvorstendom werd Thorn zijns inziens eerst later vanaf de zestiende eeuw. Beide hoedanigheden berustten niet op nadrukkelijke verlening maar op stilzwijgende erkenning en dienden uit omstandigheden te worden afgeleid. Volgens Linssen ging het daarbij met name om het wekken van een bepaalde indruk. Het diploma van 1559 waarbij keizer Ferdinand III de eerdere bevestigingen van Thornse privileges bekrachtigde, wekte de indruk alsof Thorn een keizerlijke stichting zou zijn, zonder dat daaruit reeds erkenning als rijksstand sprak. Daarvan was zijns inziens voor het eerst sprake in een verklaring van de Akense Schepenstoel van 1586. Volgens de formulering in de desbetreffende akte ging het daarbij om een verklaring, gebaseerd op eigen waarneming van de Akense schepenen sinds mensenheugenis.

Ter verdere adstructie wees Linssen op een vermelding bij Habets, waaruit zou moeten blijken, dat Thorn in 1512 aan de Westfaalse kreits werd toegevoegd, en naar een uitspraak van keizer Leopold I uit 1672, waaruit opnieuw zou blijken dat Thorn een keizerlijke stichting was. Hij besloot zijn betoog met een verwijzing naar het keizerlijk diploma van Karel VI uit 1718, waarin wordt vastgesteld, dat Thorn een keizerlijk vrij stift was, van oudsher bekleed met rijksstandsschap en tevens lidmaat van de Westfaalse kreits. Tenslotte merkte hij op, dat de abdissen van Thorn in de 16e

eeuw de titel voerden van vrouwe van het keizerlijke vrije stift Thorn, en dat zij pas in de 17e eeuw de titel van rijksvorstin aannamen.

Het probleem met de redenering van Linssen is, dat men vóór de rijkshervormingen van de Roomskoning Maximiliaan, resulterend in de oprichting in 1495 van het Rijkskamergerecht en in 1500 van zes en nadien in 1512, van tien kreitsen, eigenlijk voorzichtig moet zijn met de term “rijksonmiddellijk”.⁶ Pas in de loop van de zestiende eeuw worden de criteria voor Reichs- en Kreitsstandschaft duidelijk, maar ook dan laat de vraag of er in concrete gevallen aan die criteria voldaan is nog veel stof tot discussie, zoals blijkt uit het in 1972 verschenen proefschrift van de latere Nijmeegse hoogleraar Paul Nève.

Deze besteedde in het kader van zijn studie naar het Rijkskamergerecht en de Nederlanden eveneens aandacht aan de vraag naar de aard van de betrekkingen tussen Thorn en het Heilige Roomse Rijk.⁷ In tegenstelling tot Linssen baseerde hij zich daartoe op rijksdagmatrikels en akten van het Rijkskamergerecht. Uitgangspunt van zijn studie was de aanname, dat op basis van een aantal staatsrechtelijke criteria uitspraken gedaan zouden kunnen worden over het rijksonmiddellijk karakter van bepaalde territoria, en de vraag beantwoord zou kunnen worden of zij al dan niet tot de rijks- of kreitsstanden gerekend zouden kunnen worden, en of de desbetreffende landsheren tot de rijksgravenstand danwel de rijksvorstenstand gerekend zouden moeten worden.⁸

Ten aanzien van Thorn volgde hij Linssen, zij het met kritische opmerkingen. Zijns inziens kwam er eerst tegen het einde van de vijftiende eeuw meer tekening in de verhouding van Thorn ten opzichte van het Heilige Roomse Rijk. Hij memoreerde weliswaar, dat in de litteratuur over Thorn de eerste vermelding van Thorn op de rijksmatrikel van 1471 zou dateren – ik kom hier nog op terug – maar voegde daar onmiddellijk aan toe, dat de eerste vermelding die hem zelf onder ogen kwam van 1487 dateerde en dat de daarop volgende vermelding van 1521⁹ was. Zijn voorzichtige

⁶ A. Gotthard, *Das Alte Reich 1495-1806*, Darmstadt 2003, blz. 25

⁷ P.L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie, territorium, archieven*, Maastricht, Assen, 1972 (Maaslandse Monografieën no. 14), blz. 482-496

⁸ P.L. Nève, *Het Rijkskamergerecht*, blz. 130

⁹ De matrikel van 1521 is afgedrukt bij K. Zeumer, *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Reichsverfassung*, Tübingen 1913, Bd. 2, Teil 2, S. 313-317, a.a.O. S. 315 “Nota Ebtissin von Thoren” (zonder aanslag); zie ook R. Aulinger, *Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert*, Göttingen 1980, S. 358-374. Aulinger geeft op basis van de matrikel van 1521 een beeld van de participatie van de Reichsstände

eerste conclusie luidde, dat de vermelding van Thorn op deze rijksmatrikel “een begin van bewijs van kleine landsheerlijkheid, van soevereiniteit derhalve zou kunnen betekenen.”¹⁰ Op rijksbetrokkenheid wijzen zijns inziens de verklaringen van roomskoning Maximiliaan uit 1494 en 1499, waarin hij Thorn onder bescherming van het Rijk stelde, alsmede verklaringen van Karel V uit 1544 en 1545, waaruit blijkt, dat Thorn geen deel uitmaakte van de Nederlanden. Ook de bevestiging in 1559 van de Thornse privileges door keizer Ferdinand III, zoals door Linssen gememoreerd, vormde zijns inziens een aanwijzing in deze richting.

Bij de interpretatie van deze gegevens merkte hij echter op, dat “moet worden toegegeven, dat in al die akten geen woord te vinden is, dat duidt op het lidmaatschap der abdij van de Westfaalse kreits of de Rijksdag, op kreits- of rijksstandschap derhalve, noch op de vorstelijke staat van de abdis”. De verklaring van de Akense Schepenstoel van 1586 is de eerste akte, waarin iets dergelijks wordt uitgesproken.¹¹

Kritisch is hij ten aanzien van de bij Habets vermelde bron waaruit zou moeten blijken, dat Thorn in 1512 al lid zou zijn van de Westfaalse kreits. Het desbetreffende document betreft een aanslag, die ook zou kunnen zijn opgelegd vanwege in het Westfaalse gelegen “buitenbezit” van de abdij. Hij merkte verder op dat, hoewel rijks- en kreitsstandschap in theorie dienen samen te gaan, het eerste bericht over de plaats van Thorn op de Rijksdag van 1640 dateert, en dat omtrent de aanwezigheid op de kreitsdag uit 1567.¹² De volgende door hem geciteerde vermelding, waarin van het

aan de Reichstäge gedurende de gehele zestiende eeuw. Op basis van haar overzicht kan worden vastgesteld, dat de abdis van Thorn tussen 1521 en 1582 op geen enkele rijksdag vertegenwoordigd was; waarmee overigens niet gezegd wil zijn, dat zij daartoe niet gerechtigd geweest zou zijn (t.a.p. blz. 365). Het is overigens opvallend dat bij J.J. Schmauss, *Corpus Juris Publici*, Leipzig 1794 (reprint Hildesheim-New York 1973) de abdis van Thorn niet genoemd wordt onder de Nederlandse en Westfaalse kreits (t.a.p. blz. 85-86); maar wel – zonder aanslag – in de matrikel van 1521 (blz. 92): “Ebtissin von Turon”; De matrikel van 1734 bevat voor het eerst een eenduidige vermelding: Abtißin zu Thoren, 1 zu Roß, oder 12 Gulden, soll von denen Grafen von der Lippe vertreten werden (blz. 1446).

¹⁰ P.L. Nève, *Het Rijkskamergericht*, blz. 145; zie ook blz. 484

¹¹ P.L. Nève, *Het Rijkskamergericht*, blz. 484

¹² P.L. Nève, *Het Rijkskamergericht*, blz. 486 en noot 1106 aldaar. Nève baseert zich voor deze uitspraak op J. Habets, A.J.A. Flament, *Archieven Thorn*, dl. II, nr. 734 en op Wolters, *Notie .. Thorn*, nr. 19, blz. 207. De verwijzing naar Habets betreft een in regestvorm beschreven acte d.d. 14 maart 1567, door middel waarvan de hertog van Gulik als directeur van de Westfaalse kreits de abdis Margaretha van Brederode opriep om in persoon of bij vertegenwoordiging te verschijnen op de kreitsdag op 7 april 1567 te Keulen. Het betreft een retroactum in RAL, Rijkskamergericht Wetzlar, inv.nr. 233 (procedure van stift Thorn uit 1615 tegen de schepenen van Thorn wegens rechtsweigerig, n.a.v. hun weigerig van de Thornse schepenbank ingezetenen wegens het niet betalen van de turkenbelasting te veroordelen. Zie thans M. Wiech e.a., *Prozessakten des Hauptstaatsarchivs Düsseldorf im Rijksarchief Limburg in Maastricht*, Siegburg 2002 (Das Hauptstaatsarchiv Düsseldorf und seine Bestände 9, Reichskammergericht Teil 10), S. 272, 273. Habets interpreteerde deze akte als een oproep om deel te nemen aan de kreitsdag. Het is

rijkse karakter van Thorn sprake is, dateert van 1718. Het betreft de beschikking waarbij keizer Karel VI het appel van Thorn op Echt verbood. De keizer stelde in dit diploma dat Thorn een oeroude immediate rijksstand was, lid van de Westfaalse Kreits, voorkwam op de rijksmatrikel en daadwerkelijk op de Rijksdag placht te verschijnen. Nève tekende daarbij het volgende aan: “Hoewel rijksvorstin geworden (?), had de abdis een plaats op de prelatenbank; zij had niet, als de “echte” rijksvorsten, een zgn. virilstem op de Rijksdag.”¹³

In zijn bespreking van de betrekkingen van Thorn met het Rijkskamergerecht besteedde Nève ook aandacht aan de hoofdvaart van Thorn op Echt en vandaar op Roermond, die in de tweede helft van de zeventiende eeuw door de Zuidelijke Nederlanden werd geïnterpreteerd als een aanwijzing, dat Thorn onder de soevereiniteit van de Zuidelijke Nederlanden zou vallen. Hij merkte daarbij op, dat het alle schijn heeft, dat de inlijving van het hertogdom Gelre bij de Bourgondische Kreits in 1548 aanvankelijk heeft geresulteerd in afsnijding van de Thornse schepenbank van het Rijk. Op basis van een analyse van de overgeleverde procesdossiers kwam hij vervolgens tot de conclusie dat Thorn tot halweg de zeventiende eeuw civielrechtelijk Gelders was georiënteerd, maar leenrechtelijk rijks.¹⁴

Zijn inziens was er omstreeks 1648 een grote ommekeer in de verhoudingen. De ambivalente positie van Thorn tussen het Rijk en de Zuidelijke Nederlanden keerde zich toen in het nadeel van Thorn, aangezien het land werd belast met winterkwartieren ten behoeve van de keizerlijke legers. Thorn wendde zich in deze periode tot de Spaanse koning als hertog van Gelre om bescherming; via de Gelderse voogdij werd Thorn aldus binnen de Zuidelijke Nederlanden getrokken. Doordat de Zuidelijke Nederlanden op hun beurt belastingen gingen opleggen aan Thorn, beleefde men de Spaans-Gelderse bescherming al spoedig als drukkend. De daaruit resulterende periode van verwarring duurde voort tot en met het Barrièretractaat van 1715.

In deze periode liepen de belangen van de abdis, kapittel en ingezetenen van Thorn niet altijd gelijk. Dit blijkt o.a. uit een door Anna van der Mark, abdis van Thorn in

echter niet onwaarschijnlijk dat de akte betrekking heeft op een oproep aan de abdis om zich te komen verantwoorden wegens overtreding van de rijksmuntverordeningen. Het document bij Wolters betreft een passage uit Joannes Stuben, *Fasciculus documentorum*, nr. 19 (“Anno 1640, 26 maii, Ferdinandus tertius imperator abbatissam principem citat ad comitia Ratisbonensia.”).

¹³ P.L. Nève, a.w., blz. 486, noot 1108

¹⁴ P.L. Nève, a.w. 489-490

1615 bij het Rijkskamergerecht geïnitieerd mandaatproces tegen de schepenen van Thorn, aangezien zij niet meewerkten aan de uitwinning van goederen van Thornse ingezetenen, die weigerden bij te dragen in de Turkenbelasting. In deze procedure ontkende de Thornse schepenbank nadrukkelijk het rijksonmiddellijke karakter van Thorn. Het geschil werd in 1626 bijgelegd.¹⁵ Onenigheid blijkt ook uit een geschil tussen de abdis Anna Salomé van Manderscheid en het kapittel van Thorn uit 1691, nadien voortgezet door haar opvolgster Eleonora van Löwenstein-Wertheim-Rochefort, waarin de hoofdbank Echt beschikte ten gunste van het kapittel, waarna de abdis recours op Echt verbod. Dit verbod resulteerde in een door de abdis geïnitieerde procedure bij het Rijkskamergerecht tegen kanselier en raden van de Soevereine Raad te Roermond, alsmede tegen burgemeester en raad van de stad Echt, wegens inbreuk op de “instanzenzug” van Thorn op het Rijkskamergerecht, resp. de Reichshofrat (1693-1703).¹⁶ Tevens gaf het aanleiding tot een diplomatiek conflict tussen de Zuidelijke Nederlanden en het Rijk over de staatsrechtelijke positie van Thorn, dat pas in 1715 werd beëindigd.¹⁷

In het hierna volgende wil ik pogen aan te tonen, dat deze Gelders-Thornse controverse de abdissen van Thorn genoodzaakt heeft voor hun gebied een eenduidige status als vrije rijksheerlijkheid en zo mogelijk als rijksvorstendom na te streven. Bij het realiseren van dit doel speelde, zoals hierna zal blijken, Dr. Johannes Stuben als raadsheer van een drietal successieve abdissen van Thorn een zeer belangrijke rol.

Joannes Stuben

Over de achtergrond van Joannes Stuben is relatief weinig bekend. Volgens Linssen trad Dr. Joannes Stuben, die tevoren was verbonden aan het Hof van Gulik – mogelijk geadmiteerd als advocaat bij het Hofgericht te Düsseldorf? – in ieder geval sedert 1688¹⁸ als juridisch adviseur in dienst van de abdis Anna Salome van Manderscheid-Blankenheim (abdis van Thorn 1647-1690).¹⁹ Ook haar opvolgster

¹⁵ M. Wiech e.a., ‘*Prozessakten*’, procedure T 1678 (regist 233); zie ook de procedure T 1679 (regist 234).

¹⁶ M. Wiech, ‘*Prozessakten*’, T 1680; regist 235, blz. 274

¹⁷ P.L. Nève, ‘*Het Rijkskamergerecht*’, blz. 491-492

¹⁸ Volgens de raad en momboir van het Overkwartier van Gelre in een uit 1696 daterend pamflet getiteld “*Resultat de la violence et infraction du terroir de Sa Majesté Catholique etc.*”, no. 10 (RAL, Fam. Archief van den Bergh, inv. nr. 589,1)

¹⁹ J. Linssen, ‘*Bijdrage Thorn*’, blz. 28

Eleonora van Löwenstein-Wertheim-Rochefort (abdis van Thorn 1690-1706) maakte gebruik van zijn diensten. Als haar vertrouweling had hij aanvankelijk grote invloed tijdens haar administratie.²⁰ In 1692 verwierf hij een prebende te Thorn, zij het dat hij eerst in 1695 formeel door het kapittel als kanunnik werd erkend. Zijn verhouding ten opzichte van het kapittel is vaak gespannen geweest. Bij herhaling moest de abdis hem in bescherming nemen tegen zijn mede-capitularen, die zich tegen uitkering van zijn prebende verzetten.²¹ In ongenade geraakt tegen het einde van haar regering en tijdens die van haar opvolgster Anna Juliana van Manderscheid (abdis van Thorn 1706-1717)²², werd hij aan het begin van de regeringsperiode van Francisca Christina van Pfalz-Sulzbach (abdis van Thorn 1717-1776) weer in zijn functies en waardigheden hersteld.²³ Zijn verhouding ten opzichte van het kapittel bleef ook in deze periode gespannen. In 1719 deed kanunnik Stuben afstand van zijn prebende te Thorn ten gunste van Gregorius Franciscus Closset, die op 25 maart 1720 bezit nam.²⁴ Van 1712 tot 1721 was hij eveneens kanunnik van St. Cassius te Bonn.²⁵ Op 4 juli 1721 ontving het Thornse kapittel vanuit Aken bericht van zijn overlijden. Dit bericht was voor het kapittel louter aanleiding om de aan het kapittel van St. Gereon verbonden kanunnik Claude te verzoeken, erop toe te zien dat Thornse archivalia in het sterfhuis aan de decanes van Thorn zouden worden overhandigd.²⁶

Als raadsheer van de successieve abdissen van Thorn betoonde Stuben zich zeer vlijtig in het schrijven van brieven en verhandelingen, waarin hij streed voor hun rechten als landsvrouwen van Thorn. Van zijn hand zijn enkele gedrukte juridische verhandelingen bewaard gebleven die betrekking hebben op de rijksonmiddellijke status van het stift Thorn en op de rechten van de abdis als soevereine landsvrouw van Thorn. Drie daarvan hebben rechtstreeks betrekking op het geschil met de

²⁰ U. Küppers-Braun, *Frauen des hohen Adels im kaiserlich-freiweltlichen Damenstift Essen (1605-1803)*, Münster 1997 (Quellen und Studien. Veröffentlichungen des Instituts für kirchengeschichtliche Forschung des Bistums Essen, Bd. 8), blz. 152, noot 427

²¹ In de periode 1693-1703 waren er problemen met de nakoming van de residentieplicht door kanunnik Stuben (RAL, Archieven Thorn, (01.187C), inv.nr. 18961).

²² In de periode 1704-1708 procedeerde de abdis tegen de kanunnik Stuben (RAL, archieven Thorn (01.187C), inv.nr. 18962).

²³ Op 16 november 1717 beklagde kanunnik Stuben zich bij de abdis over ingezetenen van Thorn, die hem zouden hebben beledigd, zijn huis hadden open gebroken en de meubels vernield. Hij verzocht de abdis tegen het hem aangedane onrecht op te treden en hem in zijn oude betrekking bij het kapittel te herstellen en hem tegen de "Hollanders" in bescherming te nemen (J. Habets, A.J.A. Flament, *'Archieven Thorn'*, inv.nr. 1542).

²⁴ RAL, Archieven Thorn (01.187B), inv.nr. 1620, Acta Capituli IX, fol. 66

²⁵ J. Linssen, *'Bijdrage Thorn'*, blz. 35

²⁶ RAL, Archieven Thorn (01.187B), inv.nr. 1620, Acta Capituli IX, fol. 107

Zuidelijke Nederlanden naar aanleiding van het door de abdis Eleonora van Löwenstein in 1691 uitgevaardigde verbod van de hoofdvaart op Echt.²⁷

In 1697 verscheen een eerste pamflet van zijn hand, getiteld “*Vindiciae consiliarii Thorensis celsissimae et reverendissimae dominae principi et abbatissae suae in Thor tanquam ibidem Immediato Statui S.R. Imperii, ac propterea in omnibus eiusdem, et Circuli Westphalici respective Comitibus et Conventibus Civilitatem, sessionem et votum obtinenti, territorialem in eodem loco superioritatem pro nunc in umbra tantum afferentes, ...*”²⁸ Hierop volgde in 1700 een te Wenen gedrukt pamflet, getiteld “*Illustrissimae imperialis ecclesiae Thorensis jura immedietas ex authenticis imperatorum, circuli Westphalici, ipsorumque Hispano-Belgarum et Geldrorum aliorumque documentis deducta, cum fundamentali elisione scriptie, per fiscale Geldricum compilati, et nuper Sacrae Caesareae Majestatie ex parte Geldrica exhibiti, in sequenti Memoriali humillime repraesentata*”.²⁹ In 1703 verscheen een te Maastricht gedrukt pamflet, getiteld “*Fasciculus documentorum principatus et illustrissimi saecularis collegii Thorensis suprematum, immedietatem et ab omnibus aliis praeterquam a Caesare et S.R. Imperio independentiam convincentium*”.³⁰

²⁷ In een vierde pamflet, getiteld “*Ex monstruosis Thorensis patriae statutis ...*”, kritiseerde hij de capitulatie die in 1706 was overeengekomen tussen de beoogde nieuwe abdis Anna Juliana van Manderscheid en het kapittel van Thorn, die zijns inziens in strijd was met de onvervreemdbare rechten van de abdis van Thorn. Dit pamflet werd in 1717 te Keulen in het Latijn en in het Duits gedrukt en vormde de opmaat voor het herstel van kanunnik Stuben in zijn oude waardigheden en functies door de abdis Francisca Christina van Pfalz-Sulzbach eveneens in 1717 (RAL, Archieven Thorn (01.187B), inv.nr. 1731, 1732); in het sterfhuis van kanunnik Stuben zouden nog diverse verhandelingen zijn aangetroffen, waaronder een memorie, getiteld “*L’ immedieté de la terre de Thorn de l’ Empire confirmée de plusieurs Empereurs*” (RAL, Archieven Thorn (01.187B), inv.nr. 1620, Acta Capituli IX, fol. 107

²⁸ RAL, Archieven Thorn (01.187B), inv.nr. 1730

²⁹ RAL, Archieven Thorn (01.187C), inv.nr. 18.799

³⁰ RAL, Archieven Thorn (01.187C), inv.nr. 18.797

VINDICIÆ

Consiliarii Thorensis,

CELISSIMÆ ET REVERENDISSIMÆ DO-
MINÆ PRINCIPI ET ABBATISSÆ SVÆ IN THOR.

Tanquam ibidem Immediato Statui S. R. Imperii, ac propterea
in omnibus eiusdem, & Circuli Westphalici respectivè Co-
mitiis & Conventibus Civilitatem, Sessionem & Votum
obtinenti,

*Territorialem in eodem Loco Superioritatem pro nunc
in umbra tantùm asserentes,*

Oppositæ tamen ad Stateram

Contra

Præsumsum Votum seu Scriptum, quo nuper quidam ex Advoca-
tis Consilii Regii Ruremondensis superiori Ducatui Hispano-
Geldrix dictam Abbatiam eiusque Territorium immedi-
atè subesse perperam demonstrare
præsumpsit.

Impressæ Anno M.DC.XCVII.

Achtergrond van de pamfletten

Alvorens nader in te gaan op inhoud en betekenis van deze pamfletten, is het goed wat meer aandacht te besteden aan de controverse tussen Thorn en de Zuidelijke Nederlanden op het einde van de zeventiende eeuw.³¹

Vanaf 1671 poogden de Zuidelijke Nederlanden in toenemende mate territoria die niet eenduidig tot het Heilige Roomse Rijk gerekend konden worden als *terres franches* onder het belastinggebied van de Zuidelijke Nederlanden te brengen. Zij volgden daarbij in wezen dezelfde methode als het Rijk ten tijde van de Dertigjarige Oorlog: door te dreigen met inkwartiering van troepen trachtte men de ingezetenen van de desbetreffende vrije heerlijkheden te bewegen tot fiscale afdrachten, die op hun beurt – in combinatie met andere “*marques de souveraineté*”, zoals de uitoefening van jurisdictie of de afkondiging van plakaten – werden geconstrueerd als blijken van de Zuidelijke Nederlandse soevereiniteit over die territoria.³²

De in de tweede helft van de 17e eeuw nog altijd tweeslachtige staatsrechtelijke positie van Thorn, onder meer blijkend uit de “*Instanzenzug*” in civiele zaken van Thorn via Echt naar de Soevereine Raad te Roermond³³ en in leenrechtelijke zaken naar het Rijkskamergerecht, werd mede daardoor een bedreiging van de althans door de abdissen sinds het einde van de 16e eeuw nagestreefde rijksonmiddellijke status, met als belangrijkste kenmerken het hoger beroep op het Rijkskamergerecht en erkenning als kreits- en rijksstand.

Onder invloed van haar raadsheer Stuben stelde de abdis Anna Salomé van Manderscheid zich in 1688 op het standpunt, dat zij de soevereine landsvrouwe was van Thorn. Dit standpunt viel niet in de smaak bij het kapittel, dat daarin een verkorting zag van zijn rechten als grondheer van Thorn. Het kapittel van Thorn spande daarom bij het Hoofdgerecht Echt een proces aan jegens de abdis. In dit

³¹ Th.J. van Rensch, *Inventaris van het archief van de schepbank Echt*, Maastricht 1981 (Inventarissenreeks RAL nr. 23), blz.18-21

³² A.M.J.A. Berkvens, *Gebietserweiterung der südlichen Niederlande à titre de Gueldre (1570-1702)*, in: J. Stinner, K.-H. Tekath (Hrsg.), *Gelre-Geldern-Gelderland, Geschichte und Kultur des Herzogtums Geldern*, Geldern 2001 (Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend nr. 100), S. 81-85.

³³ De Soevereine Raad of Hof van Gelre te Roermond werd in 1580 opgericht als tegenhanger van het Hof van Gelre te Arnhem, dat in handen was gevallen van Noord-Nederlandse rebellen tegen de Spaanse Kroon. Voor een beknopt overzicht van taken en bevoegdheden van de Soevereine Raad, zie: A.M.J.A. Berkvens, W.J.H.M. van de Pas en G.H.A. Venner, *De overheidsinstellingen van Spaans en Oostenrijks Gelre (1543-1795)*, in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, *“Flittich erforscht und gecolligeert ...”*, Maastricht 1995, blz. 187-225. Momboir is bij de Soevereine Raad de gebruikelijke aanduiding voor degene die de functies van advocaat-generaal en procureur-generaal combineerde.

proces speelde de meier en ontvanger van het kapittel, Gerard Knops een belangrijke rol. Omdat in de opvattingen van de “soevereine” abdis geen ruimte meer was voor de hertog van Gelre als oppervoogd van Thorn, spande vrijwel tegelijkertijd Gerard Pallant, als raad en momboir van Gelre bij de Soevereine Raad te Roermond een proces wegens felonie aan tegen de abdis, die op haar beurt in 1689 het “recours” op Echt verbood. Het Hoofdgerecht Echt reageerde hierop door, toen de Thornse schepenbank in een door Gerard Knops aangespannen appel weigerde de akten van de eerste instantie aan het Hoofdgerecht ter beschikking te stellen, de scholtis van Thorn aan te houden, waarna de abdis haar raadsheer Johannes Stuben opdracht gaf een vergelijk te bewerkstelligen.³⁴ Het door de abdis uitgevaardigde verbod de rechtsmacht van Echt te erkennen, betekende ook een inbreuk op de rechten van de stadhouder-koning Willem III, als bezitter van de heerlijkheid Montfort. De Nassause Domeinraad slaagde erin, vermoedelijke langs diplomatieke weg, in januari 1690 het verbod van recours op Echt ongedaan te maken. Hierop reageerde de abdis in 1691 door het aanspannen van de hierboven reeds gememoreerde procedure bij het Rijkskamererecht.

De zaak werd nog verder gecompliceerd, doordat Johannes Stuben tezelfdertijd een strafzaak in gang zette tegen de in ongenade gevallen meier Gerard Knops³⁵, die zich echter aan gevangenneming wist te onttrekken en bij het hoofdgerecht Echt een klacht indiende wegens het zijns inziens onrechtmatige aanhoudingsbevel. De affaire escaleerde nog verder toen de abdis erin slaagde Gerard Knops op Guliks grondgebied te laten arresteren en hem gevankelijk naar Thorn liet voeren, van waaruit hij in opdracht van de prins van Nassau-Siegen, stadhouder van het Overkwartier 1680-1699, gewapenderhand werd bevrijd. Deze gewapende actie, waarbij zelfs de slaapvertrekken van de abdis niet werden ontzien, noopte de directeuren van de Westfaalse kreits tot een interventie ten gunste van de abdis van Thorn bij de regering van de Zuidelijke Nederlanden te Brussel.³⁶

³⁴ J. Habets, A.J.A. Flament, ‘*Archieven Thorn*’, dl. II, nr. 810 (regist)

³⁵ J. Habets, A.J.A. Flament, ‘*Archieven Thorn*’, dl. II, nr. 816, stukken betreffende een procedure tussen de abdis en de Gerard Knops, grondmeier van het Kapittel over de vraag over de verdeling van de hoge en lage jurisdictie tussen de abdis en het kapittel. Onduidelijk is of deze procedure in een criminele procedure tegen Gerard Knops is uitgemond.

³⁶ J. Habets, A.J.A. Flament, ‘*Archieven Thorn*’, dl. II, nr. 814 (missive van de directeuren van de Westfaalse kreits aan de gouverneur-generaal van de Zuidelijke Nederlanden d.d. 18 oktober 1692; parafrase met enkele letterlijke citaten). Zie ook RAL, *Archieven Thorn* (01.187C) inv.nr. 18883, notariële verklaring over de inval in Thorn op 5 augustus 1692, d.d. 29 augustus 1692 opgesteld door notaris Joannes de Ponte te Maeseijk.

In 1692 stelde het Rijkskamergerecht zich achter de abdis door te verklaren, dat het aan de inwoners van Thorn “frey gestanden hat sich zu unseren Reichsrath oder Keyserlich Cammergericht zu berufen in vorigen saeculis und das gericht in Echt nur in modum revisionis consüliert wurde.”³⁷ Overmoedig geworden door het vonnis van het Rijkskamergerecht, beschimpde Johannes Stuben in een schotschrift het hoofdgerecht Echt. Daarover beklaagde de Nassause Domeinraad zich bij de Soevereine Raad te Roermond, die bij sententie van 29 juli 1692 opdracht gaf het smaadschrift publiekelijk op het marktplein te Echt door beulshanden te laten verbranden, welk vonnis op 29 januari 1693 ten uitvoer werd gelegd.³⁸

Hierna wendde de abdis van Thorn zich op instigatie van Joannes Stuben rechtstreeks tot de keizer en wist van hem in 1693 gedaan te krijgen, dat hij de ingezetenen van Thorn verbood zich nog op enigerlei wijze aan de jurisdictie van Echt te onderwerpen.³⁹ De Soevereine Raad te Roermond reageerde op het keizerlijk monitorium door op 28 mei 1694 de door de Nassause domeinraad aangestelde rechterlijke officieren te Echt, alsmede alle Thornse ingezetenen die het hoofdgerecht Echt zouden willen adiëren, onder sauvegarde te stellen. In opdracht van kanunnik Stuben liet vervolgens de secretaris van Thorn de aangeplakte sauvegardebrieven verwijderen. Hierop verzochten kanselier en raden aan de Staatse Raad van Brabant om op grond van felonie beslag te mogen leggen op de goederen van de abdij onder de Baronie van Breda.⁴⁰ Bovendien gaven zij opdracht de secretaris van de schepensbank Thorn aan te houden, iets waarin men pas in 1696 slaagde. Bij wijze van retorsie liet vervolgens de abdis, die daartoe de hulp ingeroepen had van de directeuren van de Westfaalse kreits, op 18 oktober 1696 een aanslag plegen op de Gelderse raad en momboir Gerard Pallant, die woonachtig was op huize Triest te Vlodrop. Omdat de momboir zelf afwezig was, werd diens zoon in gijzeling genomen. Deze represaille was volgens de Soevereine Raad in strijd met rijksrecht en volkenrecht. Omdat er naar de mening van kanselier en raden sprake was van “une hostilité ouverte” achtten zij het noodzakelijk de centrale regering in Brussel van een

³⁷ J. Habets, A.J.A. Flament, *‘Archieven Thorn’*, dl. II, nr. 813 (regest met citaat); vlg. M. Wiech, *‘Prozessakten’*, regest 235, procedure T 1680, sleepte deze procedure zich tot 1703 voort.

³⁸ J. Habets, A.J.A. Flament, *‘Archieven Thorn’*, dl. II, nr. 818 (regest)

³⁹ J. Habets, A.J.A. Flament, *‘Archieven Thorn’*, dl. II, nr. 817 diploma van 7 januari 1693 (integrale tekst)

⁴⁰ Bij sententie van 21 januari 1697 bevestigde de Staatse Raad van Brabant in een procedure die door de abdis was aangespannen tegen de stadhouder Willem III als jurisdictieheer van Montfort de rechtmatigheid van het gelegde beslag. Op 19 november 1697 gaf Willem III bevel het beslag op te heffen. Zie: Th.J. van Rensch, *‘Inventaris Schepensbank Echt’*, blz. 20; voor een gedrukt afschrift van de sententie van 21 januari 1697 zie: Oud Archief Roermond, inv.nr. 325, nr. 181.

en ander op de hoogte te stellen met verzoek deze affaire onder de aandacht van keizer en rijk te brengen. Hieraan werd gevolg gegeven door een démarche van de Spaanse gezant De Quiros bij het keizerlijk hof te Wenen, dat de gevolmachtigd minister Kaunitz met de afhandeling van deze affaire belastte.

Tegen de achtergrond van de daarop volgende diplomatieke verwickelingen dienen de eerste drie gedrukte pamfletten van Joannes Stuben te worden gesitueerd. Bezien wij thans deze pamfletten op hun inhoudelijke merites.

De inhoud van de pamfletten

Blijkens hun titels brengen deze pamfletten enerzijds argumenten naar voren waaruit de positie van de abdis van Thorn als rijks- en kreitsstand en als “*domina princeps et abbatissa*”, d.w.z. als vorstin-abdis, op overtuigende wijze zou moeten blijken en dienen zij anderzijds ter weerlegging van de argumenten die door de Gelderse momboir worden aangevoerd om de Gelderse soevereiniteit over Thorn te bewijzen. Bezien we bij wijze van voorbeeld de *Vindiciae* uit 1697. Dit pamflet is als volgt opgebouwd:

- Ten eerste is er een feitenrelaas, gemerkt A, waarin uiteengezet wordt hoe de Zuidelijke Nederlanden en de stadhouder-koning Willem III, door samen te spannen en het geven van een onjuiste voorstelling van de aard van de hoofdvaart van Thorn op Echt, de abdis hebben genoodzaakt de vrijheid en rijksonmiddellijkheid van Thorn te verdedigen, voorzien van twee bijlagen en een samenvatting. (blz. 5-20)
- Ten tweede een samenvatting in dertig punten van de argumenten van de raad en momboir van het Overkwartier, waaruit de Gelderse aanspraken op Thorn zouden moeten blijken, zoals deze op 22 augustus 1696 door de Spaanse gezant De Quiros aan de keizerlijke gevolmachtigde graaf Kaunitz zijn medegedeeld, gemerkt B (blz. 20-25)
- Ten derde de argumenten waarmee Johannes Stuben meent de Gelderse aanspraken te kunnen weerleggen, gemerkt C, bestaande uit vijf genummerde paragrafen:
 - § 1. Een inleiding ter verheldering, gebaseerd op feiten en rijksrecht (blz. 25-32)

- § 2. Een vaststelling aan de hand van welke criteria het rijks karakter van Thorn vastgesteld zou moeten worden (blz. 32-33)
- § 3. Toepassing van deze criteria op Thorn en op de kwaliteit van de abdis als vorstin. (blz. 33-51)
- § 4. Een exposé over andere aanwijzingen, waaruit men het rijksonmiddellijk karakter van Thorn zou kunnen afleiden, zonder dat voor onderwerping aan Gelre overeenkomstige bewijzen zijn aan te voeren. (blz. 51-60)
- § 5. Een puntsgewijze weerlegging van de argumenten, zoals vervat in de de memorie van momboir Pallant, opgesteld ten behoeve van de Spaanse gezant De Quiros, opgebouwd uit een dertigtal “*responsiones*” (blz. 61-109)
- En tenslotte onder de letter D, 28 bijlagen, bestaande uit citaten, ontleend aan geschriften van auteurs over het staatsrecht van het Heilige Roomse Rijk, en in het Latijn vertaalde akten, afkomstig uit de archieven van de abdis, het kapittel en de schepenbank van Thorn (blz. 111-148)⁴¹

Het is uiteraard niet zeer wel doenlijk dit pamflet in kort bestek volledig te bespreken. Ik volsta daarom met een samenvatting van enkele paragrafen uit het derde hoofdstuk, waaruit m.i. de werkwijze van Dr. Johannes Stuben duidelijk naar voren treedt. Volgens Stuben zijn er vier criteria aan de hand waarvan men kan vaststellen of er sprake is van rijksstandschap:

- het met instemming van keizer en rijk ingeschreven zijn op de rijksmatrikel;
- stem en zitting hebben in een van de colleges van de rijksdag;
- het aangeslagen worden en bijdragen in de rijkslasten;
- het begrepen worden onder een der tien kreitsen en het bezit van rijksonmiddellijk leengoed, dan wel rijksvrij allodiaal goed.⁴²

Hij werkte deze criteria als volgt uit in de §§ 3 en 4 van het derde hoofdstuk van zijn “*Vindiciae*”:

⁴¹ Deze bijlagen zijn als afzonderlijke akten vermeld in J. Habets, A.J.A. Flament, ‘*Archieven Thorn*’. Zij zijn echter veelal niet als oorspronkelijke stukken in het archief aanwezig, waardoor zij moeilijk op hun historische merites beoordeeld kunnen worden.

⁴² *Vindiciae* C § 2, p. 32-33

Ad C § 3

Ten bewijze, dat aan het criterium van inschrijving op de rijksmatrikel voldaan is verwees hij naar de “*Collectio constitutionum imperialium*” van Melchior Goldast von Haimsfeld (1578-1635)⁴³. Hierin bevindt zich een lijst van rijksstanden die in 1471 door keizer Frederik III op de Rijksdag te Regensburg geciteerd zouden zijn, waaronder Thorn. Raadpleging van deze “*Collectio constitutionum*” laat zien, dat Stuben hier in twee opzichten eclecticisch te werk is gegaan. Blijkens het opschrift van het overzicht van rijksstanden is het uitgangspunt van het daarin gegeven overzicht weliswaar de matrikel van 1471, maar is deze aangevuld “*ex recessibus et matriculis Imperii variis tam veteribus quam novis*”, d.w.z. men kan aan Goldastus niet met zekerheid ontlenen, dat Thorn reeds in 1471 tot de rijksstanden gerekend zou kunnen worden. Ten tweede vermeldde Stuben niet, dat de “*abbatissa Torensis*” in deze lijst figureert onder de “*Abbatissae, qui non sunt principes*”, anders dan de abdis van Essen, die wordt vermeld bij de “*abbatissae principes*”. Correct citeren zou hier de aanspraken van de abdis van Thorn als “*gefürstete äbtissin*” ondergraven.⁴⁴

Vervolgens probeerde hij aan te tonen, dat Thorn niet was ingedeeld in de Bourgondische kreits maar in de Nederrijns-Westfaalse, waartoe hij zich beroept op keizerlijke diploma’s van Ferdinand I (1559), Rudolf II (1590) en van Leopold I (1676), waarin Thorn als lidmaat van de Westfaalse kreits onder keizerlijke bescherming werd gesteld.

Ten bewijze, dat aan het vereiste van stem en zitting in Rijks- en kreitsdag is voldaan, verwees hij naar akten uit 1640, 1652, 1662 en 1663, waarbij de abdis van Thorn door de keizer werd opgeroepen om deel te nemen aan de Rijksdag te Regensburg. De voor het reproduceren van deze akten bestemde ruimte is helaas blanco gelaten.

Uit deze akten zou ook moeten worden afgeleid, dat de abdis niet is toegelaten eenvoudig als *domina*, maar als *princeps*, niet als landsvrouw maar als vorstin derhalve.⁴⁵ Dit heikele punt werd door Stuben evenmin verder uitgewerkt. Hij kon niet wijzen op verlening van de titel van vorstin. Hij beschikte ook niet over keizerlijke documenten, waarin de vrouwe van Thorn met deze titel werd aangeschreven. Hij kon zich enkel

⁴³ ‘*Collectio constitutionum imperialium hoc est, DD. NN. Imperatorum etc.*’, ... editio ... postrema, Francofurti ad Moenum, 1673 (UB Maastricht)

⁴⁴ Goldastus, ‘*Collectio constitutionum*’, fol. 12, 15, 21; zie hiervoor blz. 193.

⁴⁵ *Vindiciae*, p. 37; p. 114 “locus Num. IV”

behelpen met een requisitoriaalbrief van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, waarin de abdis van Thorn - bij vergissing? – met de titel van vorstin werd aangeschreven.

Het aangeslagen worden en het bijdragen in rijkslasten kan volgens Stuben vanaf 1552 (Turkensteuer) en vanaf 1570 (Kammerzieler) worden aangetoond. Ook wordt hier gewezen op het feit dat aangezien abdis en land van Thorn van mening verschilden over de vraag wie deze lasten diende te dragen, de abdis in 1614 de ingezetenen voor het Rijkskamergericht daagde, welke procedure met een minnelijke schikking werd beëindigd.⁴⁶ Echter zowel vóór, tijdens als na deze procedure zijn de Thornse ingezetenen deze lasten blijven afdragen. Stuben tekende daarbij aan, dat het feit dat abdis en ingezetenen bij het Rijkskamergerrecht hebben geprocedeerd eveneens een blijk van het rijksonmiddellijk karakter van Thorn is. Vervolgens vermeldde hij opgelegde aanslagen o.a. uit 1685, 1686 en 1687, om te concluderen, dat niet alleen het recht van keizer en rijk dergelijke afdrachten te eisen onomstotelijk vast staat, maar ook de verplichting van de abdis om zorg te dragen, dat deze aan het rijk werden voldaan.

Het vierde criterium van rijksstandschap, namelijk het bezit van rijksonmiddellijk leengoed, dan wel het bezit van vrij allodiaal goed, alsmede het hebben van stem en zitting in een der tien kreitsen werd door Stuben voor het eerste deel bewezen, door te verwijzen naar de (valse) stichtingsoorkonde van 992 en de bevestiging van de Thornse privileges door keizer Adolf van Nassau uit 1292,⁴⁷ elementen waarvan Linssen heeft aangetoond, dat men daar geen bewijs van rijksonmiddellijkheid uit mag afleiden.⁴⁸ Ten aanzien van het tweede element citeerde Stuben diverse akten van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden uit de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw, waaruit hij meende te mogen opmaken, dat volgens de landvoogden in Brussel en volgens het Hof van Gelre te Arnhem Thorn niet tot de Bourgondische Kreits diende te worden gerekend. Vervolgens citeerde hij akten van de keizer uit 1559 en 1676 waarin Thorn nadrukkelijk als “membrum” of lidmaat van de Westfaalse kreits wordt genoemd, alsmede een verklaring van de directeuren van de Westfaalse kreits uit 1692 van dezelfde strekking. Om dit bewijs te vervolledigen

⁴⁶ Vindiciae, p. 38; vgl. M. Wiech, ‘*Prozessakten*’, regesten 233, 234 (procedures T 1678 en T 1679)

⁴⁷ Vindiciae, p. 40

⁴⁸ J. Linssen, ‘*Bijdrage Thorn*’, blz. 22-25

vermeldde hij een aantal gelegenheden, waarbij de abdis door de Westfaalse kreits is opgeroepen te verschijnen, o.a. in 1567, 1579, 1594, 1597, 1603, 1606, 1653, 1670 en tenslotte in 1697 (Keulen). Over de redenen voor de oproeping – als lid van de Westfaalse kreits, of om zich te verantwoorden wegens overtreding van rijksmuntverordeningen – en over de rang of plaats van de abdis liet hij zich ook hier niet uit.

Ad C § 4

Andere aanwijzingen dat Thorn onafhankelijk is van Spaans Gelre putte Stuben uit het feit, dat Gelderse geschillen met Thorn reeds vóór de transactie van Augsburg van 1548 niet door de Gelderse rechter werden afgedaan, maar door tussenkomst van andere instanties. Door toepassing van het gezegde “*Si subditus es te judico, si par, vel liber es, tecum alibi et aliter ago*” (Als je onderdaan bent oordeel ik over je, als je mijn gelijke bent, of vrij bent, procedeer ik elders en op andere wijze met je) op Gelders-Thornse geschillen uit de 13^e en 14^e eeuw trachtte Stuben aannemelijk te maken, dat Thorn niet is onderworpen aan de rechtsmacht van Gelre, waarbij hij het feit dat de Thornse ingezetenen en de abdis elkaar in 1614 betrokken hebben in een procedure over de Turkensteuer bij het RKG aangreep als bewijs van het rijksonmiddellijk karakter van Thorn, evenals de voorziening die de abdis in 1692 van het RKG verkreeg tegen kanselier en raden in zake de hoofdvaart op Echt. Ook de processen, die in de zestiende eeuw wegens overtreding van de rijksmuntverordeningen tegen de abdis van Thorn werden aangespannen, worden in dit kader aangevoerd als bewijzen van onderhorigheid aan het Rijk.⁴⁹

Daarnaast wees hij op de wetgevende bevoegdheid van de abdis. Zij vaardigde te Thorn wetten uit, beval de naleving ervan en paste deze naar de eis der tijd aan en veranderde ze, als daartoe enige noodzaak bestond; hetgeen Stuben met een verwijzing naar Knipschildt, *De civitate imperii*⁵⁰ (“*hoc enim non landsassii aut subditi, sed superioris est*” – “*hetgeen immers geen eigenschap is van een landz^{aat} of onderz^{aat}, maar van een soeverein*”) als blijk van soevereiniteit interpreteerde. Ook het feit dat zij de rechterlijke officieren benoemt en ontslaat en leenhulde van haar onderdanen eist en verkrijgt werd door hem als blijk van soevereiniteit opgevat.⁵¹

⁴⁹ Vindiciae, p. 51-56

⁵⁰ Philipp Knipschildt, *Tractatus politico-historico-juridicus de juribus et privilegiis civitatum imperialium, tam generalibus, quam specialibus, et de earundem magistratum officio* (1657)

⁵¹ Vindiciae, p. 57-60

Zijn conclusie op basis van de in deze en in de vorige paragraaf aangedragen gegevens luidde, dat Thorn nu, noch in het verleden, een aanhangsel is geweest van Gelre; dat Thorn nimmer aan de Gelderse rechtsmacht of soevereiniteit onderworpen is geweest, maar daarentegen dat Thorn altijd onderworpen is geweest aan de hoogste rijksgerichten en aan de opperhoogheid van het Rijk; en dat de abdis – die hij gedurende het hele betoog steeds consequent als *princeps abbatisa*, als vorstin-abdis heeft aangeduid – tot de rijksstanden gerekend moet worden en als lid van de Westfaalse kreits beschouwd moet worden.⁵²

Wat in dit hele betoog opvalt, is dat Dr. Stuben de abdis weliswaar consequent als vorstin-abdis aanduidde, maar dat hij geen enkel rijksdocument citeerde, waarin de abdis met deze titel werd aangeschreven.⁵³ Hij maakte weliswaar zeer aannemelijk, dat Thorn tot de Westfaalse kreits gerekend diende te worden, maar faalde erin aan te tonen, dat Thorn als rijksvorstendom beschouwd zou moeten worden.

Bij wijze van reactie op deze deductie werd in 1699 door de Spaanse ambassadeur in Wenen een door momboir Gerard Pallant opgestelde “*Deduction sommaire du droit de Sa Majesté sur les cinq villages appellez la vouerie de Thorn*” overgelegd.⁵⁴

Hierop reageerde Dr. Johannes Stuben met een in 1700 te Wenen gedrukt pamflet, getiteld “*Illustrissimae imperialis ecclesiae Thorensis jura immedietas ex authenticis imperatorum, circuli Westphalici, ipsorumque Hispano-Belgarum et Geldrorum aliorumque documentis deducta, cum fundamentali elisione scriptie, per fiscalem Geldricum compilati, et nuper Sacrae Caesareae Majestatie ex parte Geldrica exhibiti, in sequenti Memoriali humillime repraesentata*”.⁵⁵

Dit pamflet is in opzet vergelijkbaar met zijn in 1703 te Maastricht gedrukte pamflet, getiteld “*Fasciculus documentorum principatus et illustrissimi saecularis collegii Thorensis suprematum, immedietatem et ab omnibus aliis praeterquam a Caesare et S.R. Imperio*

⁵² Vindiciae, p. 60, “Concludendo ...”

⁵³ Het enige document waarin de abdis van Thorn met deze titel wordt aangeduid is een rechtshulpverzoek van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden uit 1664. Vindiciae, p. 44 en bijlage IX, p. 120

⁵⁴ Stadsbibliotheek Maastricht, SB 33795

⁵⁵ Blijkens het abdissenprotocol was kanunnik Stuben in de periode november 1700-juli 1701 “wegens gewichtige stiftsaangelegenheden” op reis. In juli 1701 wordt vermeld dat hij zich te Wenen bevond. Het kapittel stelde zich in deze periode op het standpunt, dat hij wegens zijn absentie geen aanspraak kon maken op uitkering van zijn prebende. De abdis nam hem in deze periode nadrukkelijk tegen het kapittel in bescherming. (RAL, Archieven Thorn (01.187C), inv.nr. 18886, fol. 34, 35, 42, 44, 51, 53v., 63, 65v., 68v.)

independentiam convincentium?'. Dit laatste en meest beknopte pamflet heeft onze kennis over de geschiedenis van Thorn wellicht het meest beïnvloed, aangezien de tekst integraal door M. Wolters werd afgedrukt als bijlage bij zijn in 1850 verschenen *Notice Historique sur l'ancien chapitre impérial de chanoinesses à Thorn*. O.a. de mythe van de Thornse deelname aan de Rijksdag van Regensburg in 1471 vindt in dit pamflet zijn oorsprong. Ook de vermelding van de deelname van Thorn aan de kreitsdag van 1567 gaat op de *Fasciculus documentorum* terug.

Anders dan de hierboven besproken *Vindiciae* gaat het in beide pamfletten niet langer om een uitvoerig juridisch betoog, maar betreft het eerder een inventaris van stukken, voorzien van korte opmerkingen, hoe men ervan gebruik zou kunnen maken om het rijksonmiddellijke karakter van Thorn en de vorstelijke staat van de abdis te bewijzen. Hoewel beide documenten dezelfde structuur hebben, verschillen zij in omvang, doordat in het document van 1700 175 akten in Latijnse vertaling zijn afgedrukt, terwijl in het document van 1703 224 documenten alleen worden aangeduid.

Beide documenten volgen een zelfde stramien: ten eerste wordt een aantal rijksdocumenten voorgesteld, waaruit men het rijksonmiddellijk karakter van Thorn en de vorstelijke status van de abdis zou moeten kunnen afleiden. Dit hoofdstuk wordt gevolgd door een verzameling van documenten, betreffende de rechtsmacht van het Rijkskamergerecht te Thorn en een verzameling van documenten waaruit het lidmaatschap van de Westfaalse kreits zou moeten blijken. Hierna volgen Spaans-Gelderse, "Hollandse" en Luikse documenten, waaruit moet blijken, dat deze naburen geen aanspraken op Thorn (kunnen) doen gelden, alsmede enkele Thornse documenten. Vervolgens worden een vijftal mogelijke tegenwerpingen geformuleerd tegen de stelling dat Thorn lidmaat is van het Heilige Roomse Rijk; welke tenslotte in vijf "*responsiones*" worden weerlegd.

Conclusie

Dr. Johannes Stuben heeft vanaf 1688 zich consequent ingezet om het vrije keizerlijke en seculiere stift Thorn een eenduidige plaats als rijks- en als kreitsstand te bezorgen. Hij heeft daarbij voortgebouwd op de fundamente die vooral reeds ten tijde van de abdis Anna Salomé van Manderscheid-Blanckenheim (1647-1690) waren gelegd. Waar deze abdis gedurende haar regeringsperiode eenzijdig reeds de titel van vorstin-abdis voerde, heeft hij door middel van zijn pamfletten een stelselmatige positieve

beeldvorming bij keizer en Rijk bijgedragen aan het idee, dat Thorn niet slechts een rijksonmiddellijk territorium was, maar zelfs een rijksvorstendom.

Pas in de achttiende eeuw heeft de vrije rijksheerlijkheid Thorn feitelijk de status van rijksvorstendom gekregen, nadat bij het Barrièretractaat van 1715 keizer Karel VI Thorn definitief onder bescherming van het Rijk heeft gesteld, en als heer van de Oostenrijkse Nederlanden niet langer heeft gepoogd Thorn “à titre de Gueldre” in te lijven. Hoewel ook in het diploma van 1718, waarbij Karel VI de hoofdvaart op Echt definitief verbiedt en de oprichting beveelt van een Hof van Appel te Thorn, er formeel geen sprake is van een rijksvorstendom Thorn, werd het vanaf 1717 aanzienlijk eenvoudiger de schijn op te houden, doordat de abdisen Francisca Christina van Pfalz-Sulzbach (1717-1776) en Maria Cunegonda van Saksen (1776-1797) niet alleen zelf reeds tot de rijksvorstenstand behoorden, maar bovendien de functies van *gefürstete Äbtissin* te Essen, met die van *nicht-fürstete Äbtissin* te Thorn cumuleerden.

Twee van Stuben's pamfletten – namelijk de *Vindiciae* uit 1697 en de *Fasciculus documentorum* uit 1703 – hebben onze voorstelling over de geschiedenis van Thorn sterk beïnvloed, zonder dat men zich tot op heden heeft verdiept in de achtergronden van deze geschriften. Habets heeft de bijlagen van de *Vindiciae* als afzonderlijke akten opgenomen in zijn “*Inventaris van de archieven van het Hoogadellijke Kapittel Thorn*”, terwijl de *Fasciculus Documentorum* door Wolters zonder verder commentaar is afgedrukt in zijn in 1850 verschenen “*Notice Historique sur l'ancien Chapitre impérial de chanoinesses à Thorn*”. Deze publicaties vormen – bij gebrek aan een naar moderne eisen vervaardigde toegang op de Thornse archieven – nog altijd het uitgangspunt voor studies naar de geschiedenis van Thorn. Doordat Habets zeer inconsequent is omgesprongen met de titulatuur van de abdisen van Thorn en hij op inconsistente wijze stukken heeft beschreven – nu eens in regestvorm, dan weer parafraserend en dan weer door integrale transcriptie – heeft hij de taak van moderne onderzoekers aanzienlijk bemoeilijkt en daarmee bijgedragen aan de instandhouding van het misleidende beeld, dat door Johannes Stuben op het einde van de zeventiende eeuw bewust is gecreëerd. Johannes Stuben mag derhalve met recht gelden als de auctor intellectualis van het Vorstendom Thorn.